

IEVA VĪTOLA

VIDZEMES SVĒTUPE VIETU STĀSTOS

Vidzemes Svētupe – 47 km gara upe, kas iztek no Limbažu Dūņezera un ietek pie Svētcieņa Rīgas jūras līcī, – kļuvusi par starpdisciplināru pētījumu galveno objektu Latvijas Zinātnes padomes atbalstītā projekta “Vidzemes Svētupe mītiskajā un reālajā kultūrtelpā” ietvaros. Kopš 2013. gada Svētupe tiek pētīta kompleksi – kā no arheoloģijas, tā folkloristikas un etnoloģijas aspekta, lūkojot izzināt upes kultūrainavas izmaiņas un attīstību no aizvēstures līdz mūsdienām. Viens no pētījuma uzdevumiem ir saprast, vai un kāda ir Svētupe identitāte. Šajā publikācijā tiks raksturotas Vidzemes Svētupe identitātes iespējamās iezīmes, izmantojot vietu stāstu analīzi gan saistībā ar Svētupi kā upi un vietvārdu kopumu, gan vietām un mikrotoponīmiem Svētupe tecējumā un tās krastos.

Izpētes un šīs publikācijas pamatā izmantoti lauka pētījuma materiāli, kas iegūti 2013. gadā Svētupe krastos (par izpētes teritoriālo apluci tika noteikta pati upe (tās tecējums) un krasta zona apmēram 0,5 km platumā) (sk. plašāk: *Urtāns, Vītola, 2014*). Viens no izpētes virzieniem bija vietējo iedzīvotāju mutvārdu liecību dokumentēšana, pierakstot stāstus un atmiņas par dzīvi un notikumiem upes krastos. Apdzīvotajās vietās Svētupe krastos – Šķirstiņos, Drieliņos, Pālē, Lauvās, Kuiķulē, Avotkalnos – no sarunām ar vietējiem iedzīvotājiem ierakstītas teju vai 60 interviju stundas. Lauka pētījumos apzinātais atklāj daudzpusīgu informāciju gan par Svētupi un tās krastiem, gan par upes un vietējo iedzīvotāju attiecībām un mijiedarbību.

Upes vārds, lībieši un zviedri

Lauka pētījuma laikā tika izzināts vietējo iedzīvotāju viedoklis jeb tautas etimoloģija saistībā ar Svētupe (1. att.) vārda izcelsmi. Pastāv vairāki upes nosaukumi, līdzās visplašāk ikdienā izmantotajam apzīmējumam *upe, Svētupe* tiek lietoti (īpaši upes lejtecē – Kuiķules, Avotkalnu, Svētcieņa apkārtnē) deminutīvi *Svētupīte, Mazā Svētupīte, Mazupīte*, šādi saucot īsto Svētupi, kas

1. att. Svētupe zīme pie Jaunupes dambja. J. Urtāna foto, 2013.

pa upes sākotnējo gultni caur Svētcietumiem ietek Rīgas jūras līcī. Arī Jaunupes nosaukums tā vai citādi tiek saistīts ar Svētupi, jo tā savieno Svētupi ar Salacu kā aptuveni 4 km garš kanāls.

Dažu teicēju mutvārdi liecinās Svētupe nosaukums tiek pamatots ar upes divaino uzvedību – tā maina gultni, aizsalst no apakšas: *viņa tā te jokaini uzvedas, piemēram, aizsalst no apakš* (šeit un turpmāk pierakstīto mutvārdu liecību citātos saglabātas teicēju valodas īpatnības) (LFK 2182, 178). Upes nosaukums tiek skaidrots arī ar daudzo avotu esamību un lomu upes ūdens daudzumā. *Tās urgas up piens to ūden. Un tā up ir vēsa ļoti, un arī visi krasti avotaini* (LFK 2182, 446), tādējādi tiek apstiprināti tautas priekšstati par avotiem un avotūdenim piešķirto īpašo dziedniecisko nozīmi, kuras dēļ nereti vairākiem veselības avotiem Latvijā ir sastopams nosaukums *Svētavots* (Уртанс, 1985; Urtanas, 1995).

Virkne Svētupe vārda izcelšanās skaidrojumu atklāj vietējo iedzīvotāju zināšanas un priekšstatus saistībā ar novada kultūrvēsturisko mantojumu. Lauka pētījumu laikā satiktajiem iedzīvotājiem tika lūgts atklāt savu viedokli, kāpēc Svētupei ir tāds raksturīgs nosaukums. Nereti upes vārda izcelšanās tiek

saistīta ar lībiešiem un viņu svētvietu – Upuralām (sauktām arī par Velnalām), kas atrodas Svētupes krastā pie Kuiķules: *Viņu varbūt sauc tāpēc, ka, nu, te tās Upuralas. Nu, jūs jau zināt, tās tur ir. Nu tur it kā kāda svētvietā* (LFK 2182, 117). *Nu, Svētup arī iet cauri, nu, tām visām apdzīvotām vietām, kur ir bijuš tās lībieš apmetns. Bet kāpēc tieši Svētupe? Nu, es tā domāju, ka tas ir cēlies no lībiešiem* (LFK 2182, 163). *Es jau vienmēr saku, tie lībieši, tās vecās ciltis, jau nebija muļķi, viņi dzīvošanai izvēlējās tādas ļoti gleznainas vietas, kur tā izdzīvošana bija, kur bija zivis un, nu, viss* (LFK 2182, 40).

Lībiešu pieminējums nav nejaus, jo Svētupe atrodas bijušajā Vidzemes lībiešu apdzīvotajā teritorijā, un atradumi Svētupes Upuralās apliecina lībiešu klātbūtni (*Urtāns*, 1980). Turklāt pēdējos pāris desmitos gadu, pateicoties publikācijām un lībiešu organizāciju aktivitātēm (*Libieši*, 1994, *Nakamura*, 2008; *Libieši*, 2013 u. c.), arī Limbažu un Salacgrīvas apkārtnē dzīvojošie ir labi informēti par novada somugrisko mantojumu, kā saka M. Saliņa Kuiķulē: *Tagad jau liekas forši atrast sev lībiešus senčos* (LFK 2182, 41).

Taču lībieši nav vienīgais etnoss, kas mutvārdu liecībās tiek pieminēts saistībā ar Svētupi. Visai bieži vietu stāstos par Svētupi un objektiem tās krastos tiek minēti arī zviedru vārds. Piemēram, upes krastos, netālu no Sargajiem, aug Zviedru priede, apvīta ar raksturīgu nostāstu, ka tā savulaik stādīta ar saknēm uz augšu (LFK 2182, 559), toties netālu esošajā Ozolkalniņā – kalnā Svētupes krastā, saskaņā ar nostāstu, kokus iestādījuši zviedri, nosakot, ka atgriezies tad, kad tie būs izauguši lieli (*Čakste*, *Millere*, 2007). Netālu no Pāles atrodas Tempļu mežs, kurā ir dziļa grava – tur kādreiz zviedri pie liela koka norakuši naudas podu (*Noriņš*, *Kārnupe*, 2002). Apslēptās naudas tēma saistīta arī ar Zviedru kapiem (saukti arī par Ķilzumu senkapiem, vietējas nozīmes valsts kultūras piemineklis Nr. 1473), kas atrodas netālu no bijušās Avotkalna muižas un Ķulamurgas ietekas Svētupē: *Te, pusceļā starp mūsu māju un Avotkalnu, labā pusē bij zviedru kapsēta, to kritušo. /.. / Tad viņus saveida, tad tur apraka, un tad vēl tie vecie onkuļi te rakāja to kalnu cerībā, ka, nu, dabūs tur tos zeltus* (LFK 2182, 8). (Ķilzumu senkapi (Zviedru kalns). Valsts Kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijas Pieminekļu dokumentācijas centra arhīvs, inv. Nr. 43669–I; 1300/327–2–1.) Par Zviedru kapiem tautā tika sauktas vēl vismaz divas vietas Svētupes lejteces krastos – izpostītie Toberkalna senkapi Svēciemā (Toberkalna senkapi. Valsts Kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijas Pieminekļu dokumentācijas centra arhīvs, inv. Nr. 45482–I; 1316/332–4–I; 23128/5589–1–I) un granti noraktā senā apbedījuma vieta netālu no Avotkalnu

mājām (Avotkalna senkapi. Valsts Kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijas Pieminekļu dokumentācijas centra arhīvs, inv. Nr. 49666–3-I; 1299/328–4-I; p331–1-I). Arī Svētupe krastos apdzīvotā vieta Lauvas, kādreiz nozīmīgs centrs ar tautas namu, pienotavu un pastu, tiek saistīta ar zviedru klātbūtni – tur savulaik bijusi zviedru karavīru lazarete, un, iespējams, nosaukums cēlies no zviedru heraldikā esošajām lauvām: *Tāpēc ka Zviedrijas karaļa standartā bija lauva. Trīs kroņi. Lauva!* (LFK 2181, 8–9).

Pierakstītājās mutvārdu liecībās visbiežāk zviedru vārds tiek minēts saistībā ar Jaunupi, proti, ka tā izrakta vai radusies zviedru laikos, 17. gs. *No muts mutē (stāsta), ka tur i zviedri rakuš to Jaunup* (LFK 2182, 475). *Tas esot zviedru laikā rakts kanāls* (LFK 2181, 427). Gaida Zingere no “Mazkuiķuļiem” Jaunupi savās atmiņās dēvē arī par *Zviedru kanālu* (LFK 2182, 157). Edmunds Birkenbergs no “Kraukļu” mājām zina nostāstu, ka Jaunupe izrakta ar rokām zviedru laikā un tāds projekts izdomāts, lai *latviešiem būtu darbs* (LFK 2182, 455). Svētupe ūdenstūrisma ceļvedī saistībā ar Jaunupi publicēta teika par to, ka zviedru laikos bijis neražas gads un Vecsalacas kungs nedēvis labību par brīvu, bet tikai tiem, kas piedalījušies upes rakšanā starp Salacu un Svētupi (Čakste, Millere, 2007). Taču mutvārdu liecību saturs norāda, ka zviedru vārds nereti tiek pierādīti, lai stāstītu saistītu ar senākiem, mūsdienās faktoloģiski grūti pierādāmiem notikumiem pagātnē (Graudonis, 1972) – tad, kad Svētupe bijusi kuģojama, kad pa upi vestas zivis uz reņģu galvaspilsētu Limbažiem: *Nu kā, pa Svētupi tak uz Limbažiem ir kuģi braukuši augšā. Tas ir sen* (LFK 2182, 501). *Viņa (Svētupe) ir bijusi liela, nu tā jau saka, – viņa ir bijusi kuģojama, un pa viņu ir gājuši augšā, no jūras augšā, zvejnieki veduši reņģes uz Limbažiem. Un Limbaži bijuši reņģu galvaspilsēta* (LFK 2182, 62).

Zviedri parādās arī stāstos saistībā ar mūsdienām un Svētupi, piemēram, pirms kāda laika zviedru pētnieki upes krācītēs pie Lauvām meklējuši upes pērlenes (LFK 2182, 7). Pirms pāris gadiem Salacgrīvā nodibināta biedrība ar nosaukumu “Zviedru ceļš”, tajā oficiāli apvienojušies domubiedri, kuru vēstures liecību meklējumu gaitas nereti ved gar Svētupe krastiem un kuru centrs *Mantu kamaris* atrodas Salacgrīvas bijušās grāmatnīcas telpās, bet biedrībai izvēlētais nosaukums tiek pamatots šādi: *“Zviedru ceļš” saucamies tāpēc, ka tieši tajos laikos mūsu pusē notika strauja attīstība* (I. Tiesnese. Biedrību diena Salacgrīvā. http://www.salacgriva.lv/lat/salacgrivas_novads/?text_id=19220. Skatīts 07.03.2014.).

Upes mētras, zilie māli un atpūta

Analizējot pierakstītos vietu stāstus par Svētupi, labi atklājas upes funkcijas jeb izmantojums vietējo iedzīvotāju vidū – kā agrāk, tā mūsdienās. Šādā kontekstā Svētupe galvenokārt tiek uztverta un izmantota sadzīviski. Upes ūdenī tika skalota veļa, ūdens nests uz pirti: *Upē bija laipiņa tāda ietaisīta iekšā, kur uzstāties, un tad gāja tur vasarā mazgāties, veļu skalot. Un ūdeni nesa uz pirtiņu – tas mīkstāks, labāks matu mazgāšanai* (LFK 2182, 427). Savukārt Svētupes krastos augošā upes mētras tiek ievāktas tējai: *Lejā uz up es ej pēc piparmētrām. Piparmētras ļoti palīdz nerviem. Vakaros, ka iet gulēt, lai miegs* (LFK 2182, 550). Tautas aptiekai vietējie dzīvotāji Svētupes pakrastē vāc arī gaiļbikšus un raspodīņus (LFK 2182, 106; LFK 2182, 129). Svētupes krastos, Tempļa meža apkārtnē, atrodams zilais māls, kas ir *dziedniecisks* un jāliek uz locītavām, lai ārstētu reimatisma problēmas (LFK 2182, 558). Pavasaros Svētupes krastos tiek lasītas vizbulītes, bet rudenos, piemēram, Ozolkalniņš ir iecienīta sēņošanas vieta (LFK 2182, 188; LFK 2182, 85).

Svētupe un tās gleznainie krasti vietējiem iedzīvotājiem ir vieta, kur pavadīt brīvo laiku. Gunta Ozoliņa no “Dūņēnu” mājām atceras, ka agrāk bērni ziemās devušies pastaigās pa ledu līdz pat Avotkalnam (LFK 2182, 427), upes ielejās labi varēts arī slēpot (LFK 2182, 147). Edīte Mickēviča no “Segrumiem” atceras, ka bērniībā puse vasaras pavadīta, bērniem dzīvojoties pa upi un kravājot akmeņus, *lai skaisti izskatās un ūdens burbuļo* (LFK 2182, 211). Upmala ir arī vieta, kur atpūsties un pastaigāties kopā ar sabraukušajiem viesiem: *Kad ir mani rādiņi, tad es ar tur aizčāpoju!* (LFK 2182, 106); *Ciemiņ, ka sabrauc, upmalā taisījām ugunskurs un taisījām pikniks* (LFK 2182, 544).

Agrāk uguns kuri Svētupes krastos, kad tie vēl nebija aizmilzuši ar krūmiem un gadiem neplautu zāli, visbiežāk bija manāmi Jāņos. No upes sanestajiem kokiem cēla uguns kursus un sacentās ar kaimiņiem, kuram lielāks uguns kurs izdevies un ilgāk degs (LFK 2182, 144, LFK 2182, 674). Līdzīga tradīcija zināma arī Vidzemes jūrmalā, kur Jāņos uguns kuri tiek kurināti ar jūras izskalotajiem kokiem, kas jau laikus tiek vākti katras saimniecības liedaga robežās, un vākumi apzīmēti ar piederības zīmi – šķērsām pārlikto koku (Jirgensone, 2005).

Mūsdienās Svētupes krastos ir vairākas viesu mājas (Čakste, Millere, 2007), kuras upes *labumus* liek lietā savā uzņēmējdarbībā, piemēram, ciemiņus cienājot ar upē saķertiem vēžiem (LFK 2181, 427). Savukārt Kuiķulē lašu nārsta laikā tūristi tiek vesti uz upi, lai vērotu *kā tie laši tur pļurinās* (LFK 2181, 39).

Lai arī savādi, tomēr vietu stāstos Svētupe tiek maz minēta saistībā ar laivām, jo, kā liecina vērojumi lauka pētījumos, laivu upes krastos tikpat kā nav (posmā no Šķirstiņiem līdz Jaunupes ietekai Salacā lauka pētījumu laikā upes krastos tika redzētas tikai divas laivas – pie Zaķiem un Lauvām, vēl viena jūras laiva atrodas pie upes mutes jeb Svētupes ietekas Rīgas jūras līcī). Tam ir objektīvs iemesls, jo Svētupe mūsdienās ir ļoti aizmīlusi ar kritalām, un upē laivot ir grūti ne tikai vietējiem, bet arī ūdens tūristiem. Turpinot šo tēmu un analizējot vietu stāstus par upi sadzīves un atpūtas kontekstā, mutvārdu liecības caurvij nostalgija, atklājot Svētupes tēlu agrāk un tagad – ka agrāk upe bijusi daudz skaistāka, ar ūdeni *pillāka*: *Nu, traki jau aizaudzis. Arī upe aizaugusi, sekla palikusī. Viss ir aizaudzis* (LFK 2182, 497); *Agrāk jau, kad saimnieki bija, centās tos kokus sazāgēt, paņemt. Tagad i dabas liegums, man pat tur – krasta josla. To aiztikt nevar! Tas ir priekš bebrim un priekš salūžņošanas – sakrīt upē iekšā. Agrāk tak paņēma, malku sataisīj, aizveda projam! Visas pļavas bij applauta, un šodien zāle i līdz krūtīm! Cauri nevar iziet!* (LFK 2182, 645).

Bedres

Būdam likumota, vietām strauja, vietām sekla, Svētupe vietējo ļaužu *dzīvotās telpas* (Rodmann, 1992) priekšstatos tiek uztverta, upes krastos atpazīstot vai nu pēc krastu objektiem (dzirnavas, tilts, mājvieta), vai arī pēc liču nosaukumiem un upes tecējuma īpatnībām – dziļākajām vietām jeb t. s. bedrēm. Vietējo iedzīvotāju vidū Svētupe un tās krastu objekti ir iemantojuši savus mikrotoponimus, kas nereti tiek apvīti ar personīgās pieredzes stāstiem, kam raksturīgi koncentrētā formā izklāstīt dažādus smieklīgus, neticamus vai teicējam svarīgus atgadījumus personiskajā dzīvē (*Garda-Rozenberga*, 2008).

Vietējie iedzīvotāji par bedrēm sauc dziļākās vietas, dzelmes Svētupes tecējumā. Svētupes bedrēs var ne tikai makšķerēt, bet arī peldēties. Tās bedru nosaukumi vislabāk zināmi upes krastiem tuvāko māju iedzīvotājiem un makšķerniekiem. Starp Svētupes makšķerniekiem minams arī dzejnieks Jānis Sudrabkalns, kurš bieži uzturējies “Sprundās”, uzņemdams viesos gan funkcionārus, gan domubiedrus, arī rakstnieku Jāni Jaunsudrabiņu, kuram ļoti patīcis makšķerēt Svētopē (LFK 2182, 39; LFK 2182, 106). Dziļā vieta pie Jaunupes dambja, kur Svētupe sadalās, vienai daļai upes ūdens aizplūstot pa veco upes gultni uz jūru, bet lielākajai daļai – pa Jaunupi uz Salacu, tiek saukta par Slūžu bedri, jo tur savulaik upes tecējuma dalījumam bija ierīkotas slūžas, kas kara laikā nodedzinātas (LFK 2182, 428): *Vietējie visi tā sauc. Visi saka: “Iesim*

2. att. Slūžu bedre pie Jaunupes dambja. J. Urtāna foto, 2014.

uz *Slūžu bedri*”, tur vai nu zvejot, vai maksšķerēt (LFK 2182, 5). Svētupē ir tā *Slūžu bedre*, tā ir iesaukuši tādēļ, ka tur ir visdziļākā vieta (LFK 2182, 454) (2. att.).

Svētupē ir vairākas bedres, kas tiek sauktas īpašos vārdos, kuri labi pazīstami maksšķerņieku vidū. Tā pie “Lieljuriem” ir *Lieģuru bedre*, kurā savienojas it kā divas bedres un tik labi ķeras zivis, ka uz šejieni brauc maksšķerņieki pat no Korģenes un Limbažiem (LFK 2182, 638). Savukārt Pāles tuvumā Svētupē ir zināmas pavisam trīs bedres: *Jankam bedre*, *Zolam bedre* un *Urgam bedre*. Nosaukums *Jankam bedre* radies, pateicoties upei tuvējo māju saimnieka Kalniņjāņa vārdam. Savukārt, kā stāsta “Lauru” māju saimnieki, *Zolam bedre* nosaukums radies tāpēc, ka šo vietu maksšķerēšanai bija iecienījis pālietis ar iesauku Zols jeb vīrs, uzvārdā Ozoliņš, kuram turklāt patikusi arī kāršu spēle zolīte. Dziļajā *Zolam bedrē* labi ķeras lidakas, bet *Urgam bedrē*, kas atrodas pāris kilometru augstāk uz Limbažu pusi, dzīvo sapali un asariši. Bedres nosaukums saistīts ar tuvējo mājvārdu “Urgaskalni”, kuru saimnieku, lielu šņabjmīlētāju,

vietējie iesaukuši par Urgu – tā stāsta pālietis, zinošs makšķernieks Dzintars Kalniņš, kas Svētupes bedres sauc arī par *domiem*. Apzīmējums *domi* ir pārņemts no Salacas plostniekiem. Dzintars Kalniņš, kurš bērniību pavadījis Mērniekos pie Salacas, 2014. gada marta sarunā atcerējās, ka plostnieki, pludinot baļķus, allaž teikuši: *Jātiek līdz domam!* Domi ir vietas, kur *lēnāks upes plūdums un dziļāka upe gultne, un kur var tās zivtiņas meklēt*. (3. att.)

Tagad, kad pēc makšķernieku mutvārdu liecībām, zivju skaits Svētupē ir kļuvis salīdzinoši mazāks, zivju ķeršana mazinājusies un takas upes krastos vairs nav tik izteiktas, tomēr tieši vietējie makšķernieki ir tie, kas vislabāk pazīst Svētupes tecējumu – viņi zina ne tikai bedres un krāču vietas jeb straujupītes, bet arī aizraujošus makšķernieku stāstus – piemēram, *Lielajā bedrē* pie Ozolkalniņa dzīvojuši tik liela līdaka, ka tai bijis pa spēkam nogāzt no kājām kabes vilcēju (LFK 2182, 194), lai gan mūsdienās zveja ar kabiem (kabēm) vairs nenotiek. Kabe bijis īpašs zvejas rīks, koka un tiklu konstrukcija, kas trijatā tika pārvietota pa upi (LFK 2182, 111; LFK 2182, 193–194, sk. arī: *Cimermanis*, 1998.)

Svētupes bedres mutvārdu liecībās tiek pieminētas arī saistībā ar peldēšanos. Pie Pāles bijušajām dzirnavām Svētupē ir *Dzirnavu bedre*, tā ir apkārtnes māju iedzīvotāju iecienīta peldvieta, kur savulaik peldināti arī zirgi (LFK 2182, 246). Toties pie Kraukļu mājām ir bedre ar nosaukumu *Lielmātbedre* – dziļākā vieta upē, kur savulaik Svētciema muižas lielmāte, kam Avotkalnos bijusi vasaras rezidence, gājusi kaila peldēties: *Tā lielmāt tur tajā lielajā dziļumā gājusi i peldēties. Kaila! Un ta puikas i gājuši lūrēt* (LFK 2182, 457). Arī mūsdienās māju iemītnieki karstās vasaras dienās veldzi mēdz gūt tieši *Lielmātbedrē*.

Pierakstītajās mutvārdu liecībās par peldēšanos Svētupē atklājas jauki personīgās pieredzes stāsti, kā bērniībā Svētupes bērni iemācījušies peldēt ar

3. att. Pāles makšķernieks.
E. Žvartes foto, 2013.

t. s. *runduli* jeb kūlīti sasiestiem ūdensaugiem: *Paši iemācījās (peldēt), mēs saucām reizēm par ašķiem, reizēm par skriebruļiem, upes krastā kas aug, sarāva, sataisīja tādu kūlīti, sasēja ciet un lika zem krūtīm, rokas pāri un plunčājās, kamēr varēja, kamēr iemācījās peldēt* (LFK 2182, 437). *Tad uztaisīja tādu, šitādu, tādu kā runduli no tām niedrēm, un tad to lika, viņš neslika nost! Zem krūtīm. Zem krūtīm, un ar rokām airējās* (LFK 2182,107).

Vietu stāsti par bedrēm iezīmē arī negatīvu pieredzi un līdz ar to attieksmi (nepatiku, neuzticību) pret Svētupi. Bedres ir tās vietas, kur notikušas traģēdijas – noslīcinājušies vai slikuši cilvēki, piemēram, bedrē, netālu no Pāles, reiz noslīcis kāds puika: *Mēs jau šite negāj nekad. Mani bērni negāja tā uz upi, jo tur ir tāda bedre, kur noslika viens puika* (LFK 2182, 551). Edīte Mickeviča arī zina stāstīt, ka ir dažas vietas, kur Svētupē nedrīkst iet, kur ir bedres, kur ir krāces, kur ir slikuši cilvēki (LFK 2182, 211). Viņas dēls Raivis vēl tagad atceras – bērniībā vecāki baidījuši, ka *ragana dzīvo ūdenī*, šādi lūkojot mantiniekus pasargāt no nelaimes (LFK 2182, 242).

Līči

Vēl viens zīmīgs Svētupes ainavas elements ir līči, un vietu stāsti saistībā ar tiem ir upes identitāti raksturojoša iezīme. Ņemot vērā, ka upe ir ļoti likumota, Svētupes krastos līču ir daudz. Virkne no tiem, piemēram, *Sargaļlīcis, Lielkuiķullīcis* (arī *Lielais līcis*), *Mazkuiķullīcis* (arī *Mazais līcis*), *Sargūnlīcis* u. c., tiek dēvēti tuvējo saimnieku vai mājvietu vārdos, jo agrāk līču pļavas tika aktīvi izmantotas saimnieciskajā darbībā. Svētupes līčos tika ievākts siens, un daudzos no tiem atradās siena šķūnīši, kuros uzglabāja sienu un ziemā brauca tam pakal: *Siena šķūnīši bija vienkārši brīnišķīgi. Viņi bija. Sienu atstāja lejā, un veda gubiņas uz meijām (mājās)* (LFK 2182, 65). *Šķūnīši jau ir daudz vienmēr bijuši. /.. / Šķūnīši tie jau tiem saimniekiem, siena šķūnīši visiem agrāk bija, /.. / tālās pļavās, kur lopiem pļāva* (LFK 2182, 570). *Agrāk jau viss tos līčs izpļāv. Viņ bij tādi, nu, plašāk, tīrāk. /.. / Visās mājās agrāk bij šķūnīš, sien, kur lik. Nu, kur iepļāv sien, tur bij šķūnīts un lik sien* (LFK 2182, 633). Siena šķūnīšus Svētupes krastos beidza izmantot, kad sabruka kolhozu sistēma (LFK 2181, 191), mūsdienās upes līčos vairs redzamas tikai dažu siena šķūnīšu paliekas (4. att.).

Līči pie "Lauru" mājām agrāk atradušies jāņogu stādījumi, kā stāsta māju saimniece Sandra Pūcite: *Šajā mājā cilvēki ir nodarbojušies ar vīna ražošanu, tieši jāņog vīn. Jo tad, kad mēs šeit atnācām, tad šeit bij aptuveni kaut kādi 70 jāņogu krūmi. /.. / "Lauru" māju saimnieks savulaik ir brūvējis vīnu, un pie viņa daudzi ir ņēmuši*

4. att. Siena šķūniša paliekas Svētupes līcī. J. Urtāna foto, 2013.

to vīnu, un dzērāji pie viņa nākuši dzert... un tad viņš ir nēmis samaksu, un reizē tad ir norakstījis licenci par vienu kortelīti, viņš ir devis šļauku mutē, pagrabā, un sūc, cik tu gribi (LFK 2182, 183).

Toties Svētupes līcī, iepretim “Vedamurgu” un “Zvaigžņu” mājām, kādreiz atradies ceplis, kas tagad upes krastā redzams kā paaugstināta, ar krūmiem apaugusi vieta. Cepla vieta iekļauta valsts aizsargājamo kultūras pieminekļu sarakstā kā vietējas nozīmes arheoloģijas piemineklis Nr. 1477. (Vara cepla vieta. Valsts Kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijas Pieminekļu dokumentācijas centra arhīvs, inv. Nr. 43672–I; 1297/330–2–1).

Par saimniecisko darbību Svētupes krastos nesenā pagātnē liecina vieta arī netālu no Pāles, kas tiek saukta par *Mamutlīci*. *Kreisajā pusē var redzēt grants karjeras, /.. / tur ir tas Mamutu līcis (LFK 2182, 603)*. Šeit kolhozu laikos tika izstrādāta grants, un nosaukums vietai radies, pateicoties lielajām smagās tehnikas automašīnām. Vietējo iedzīvotāju vidū tās sauktas par *mamutiem* un pēc darba tikušas mazgātas Svētupē (*Noriņš, Kārnupe*, 2002). Vienu brīdi *Mamutlīcis* bija gados jaunāku pāliešu iecienīta atpūtas vieta: *Tāda interesanta vieta. Pie upes pļaviņa. Galds tā kā starp kokiem lieliem, un ugunskura vieta. Laba vieta (LFK 2181, 241)*.

Svētupes liči ar saviem vietu stāstiem atklāj savdabīgas vēstures un lokālās ikdienas ainas upes krastos dažādos laikos. Piemēram, blakus *Lielmātbedrei* upes līcī pie “Kraukļu” mājām ir dziļš mārks, kurā atrodies Avotmuižas barona apslēptā manta – nogremdēti trauki. Bagātības vietējie ļaudis šad un tad ir meklējuši, pat ar sūkni izpumpējot ūdeni no mārka: *Tur tāds mārks ir, ka tur esot agrāk, kungu laikā, tas kaut kādam kungam piederējis, tas Avotkalns. Tas ir kaut ko iemetis tur un noslēpis, un pēc tam jau zēni tika meklējuši, bet neviens neko nav atradis* (LFK 2182, 435). *Tur i dziļš mārks. Nu, tur jau meklēj, tur ūdens līdēj līda un pumpej āra kout kad, es tāds puika biju. Tur bij, teic, ka tur ir baronlaika pat trouki noglabāti, kout kādi tajā mārkā, un kast vien tur (ir)* (LFK 2182, 458). Vēl viens mārks, mūsdienās saukts arī par *Linu mārku*, ar apslēpto mantu – iekritušu Velna nestu zeltu (LFK 2182, 83) atrodas netālu no Drieliņu muižas. Par šo vietu 1938. gadā pierakstīta teika, ka tai bijis nosaukums *Naudas mārks*. Vārds iegūts, jo ik pa reizei virs mārka pacēlies naudas pods, kuru neviens nav varējis dabūt, un galu galā tas aizgājis dībenā, ka burbulī vien nošķīst, un bijusi dzirdama balss: *“Simts gadus gulēju, vēl simts gulēšu”* (Noriņš, Kārnupe, 2002).

Pie Svētupes esošais *Sargānu līcis* ir Otrā pasaules kara liecinieks, tur 1944. gadā bija sadzītas tuvējo māju govīs, bet vācieši atkāpjoties nespēja tās paņemt līdz, jo *tas krievis tik ātri nāca iekšā, ka tas vācietis visus tos lopus pameta un bēga. Un tad pēc kādas dienas katrs saimnieks atnāca un paņēma to savu gov, un aizveda atpakaļ* (LFK 2182, 18).

Svētupes krastos ir vismaz divas vietas, kas vietējo iedzīvotāju vidū tiek sauktas par *Čigānlīciem* (starp Šķirstiņiem un Drieliņiem, un netālu no Jaunupes dambja). Pierakstītās mutvārdu liecības atklāj, ka tās bijušas vietas, kur vasarās apmetušies čigāni – atpūtināt zirgus, pirkt un pārdot lupatas, pasēņot un paogot, arī pazagt: *Mēs pa Čigānu līci saucām. Čigāni, ka brauca cauri, tad pirms tās upes, bija tāds upes līcītis, tur vienmēr apmetās čigāni, un sauca par Čigānu līci. /.. / Čigāni staigāja un lupatas vāca pa mājām, brauca. /.. / Viņiem tur kaut kādi šķīvji bija un bļodiņas, ko viņi deva pretim* (LFK 2182, 431). *Čigānlīci – čigān apmešanas vieta, apmetne. Braucot garam apmetās. Dažreiz uz vairākām dienām, dažreiz atpūtināt zirgus tikai. Tur bij iebraukt tā pļaviņ, tur bij zirgam, kur paganities. /.. / visko pārdev un pirka. Zaģa. Visko darīj, tos traukus vadāja un viskaut ko. Lupatas pirka un pārdeva, viskaut kā. Un ta zīd kaut kāds lakats bij viņiem tāds* (LFK 2182, 606).

Viens no vispazīstamākajiem līciem Svētupes krastos ir *Kuiķullīcis*, kura pieminējums mutvārdu liecībās parādās itin bieži ne tikai līcim tuvākās apdzīvotās vietās *Kuiķulē* un *Avotkalnos*, bet arī tālākā apkaimē – *Drieliņos*,

5. att. *Misiņgrauzēji* jeb balles muzikanti Kuiķules līcī. 20. gs. 60. gadi.
Foto no Pāles novadpētniecības muzeja krājuma.

Pālē, Svēciemā u. c. Te agrāk bijusi ierīkota speciāla zaļumbalļu vieta jeb *balls placis*, uz kuru sabraukuši ļaudis no tuvākas un tālākas apkārtnes – Pāles, Salacgrīvas, Ķirbižiem (LFK 2182,116; LFK 2182, 439, 2182, 119; LFK 2182, 633 u. c.). Šeit joprojām ir saglabājušās liecības no tiem laikiem, kad skaistajā upes krastā rīkotas balles brīvā dabā, ar speciālu grīdas segumu, uz paaugstinājuma spēlējuši muzikanti jeb *misiņgrauzēji* (LFK 2182, 467), darbojusies izbraukuma bufete, notikuši kautiņi ar nīknām peldēm Svētupē, kas, kā stāsta Zinaīda Ozola no “Vangu” mājām, likuši sajūst kopības sajūtu: *Ja kādi uzkasījās mūsējiem, tad tikai viens nobļāvas: “Mūsējo sit!” Tad tur gāja ņīgu ņegu. Tā kopībs sajūt bij ļoti* (LFK 2182, 482) (5. att.).

Pierakstītie vietu stāsti par Svētupi atklāj upes nozīmi vietējo iedzīvotāju priekšstatos un ikdienas pieredzē. Svētupe nav tikai ģeogrāfiska vieta, hidroģeoloģisks objekts, bet tā ir nozīmīga dzīves norises telpas daļa, kas veido un ietver individuāli un kolektīvi piedzīvoto, skar kā emocionālo, tā sociālo dimensiju. Vienlaikus svētupiešu mutvārdu liecības ieskicē Svētupes identitāti raksturojošas iezīmes plašākā Vidzemes kultūrvēsturiskās ainavas kontekstā.

Bibliogrāfija

Cimermanis, 1998. S. Cimermanis. *Zveja un zvejnieki Latvijā 19. gadsimtā*. Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis, 1998.

Čakste, Millere, 2007. D. Čakste, I. Millere. *Svētupe. Ūdenstūrisma ceļvedis*. 2007.

Garda-Rozenberga, 2008. I. Garda-Rozenberga. *Mutvārdu tradīcija mūsdienās: personīgās pieredzes stāsti. Vārkava: tradicionālā kultūra un mūsdienas*. Rīga: Madris, 2008. – 140. – 145. lpp.

Graudonis, 1972. J. Graudonis. Par dažiem arheoloģijas pieminekļu nosaukumiem. *Dabas un vēstures kalendārs 1973*. Rīga: Zinātne, 1972. – 307.–311. lpp.

Jirgensone, 2005. L. Jirgensone. Jāni no Svētupes līdz Vitrupei. Svētcīma pamatskolas projekta darbs. 2005.

Lībieši, 1994. *Lībieši*. Sastādītāja K. Boiko. Rīga: Zinātne, 1994.

Lībieši, 2013. *Lībieši: vēsture, valoda un kultūra*. Sastādītāji un redaktori R. Blumberga, T. Mekeleins, K. Pajusalu. Rīga: Livō Kultūr sidām, 2013.

Nakamura, 2008. J. Nakamura. *Lībieši*. Rīga: Neputns, 2008.

Noriņš, Kārnupe, 2002. J. Noriņš, M. Kārnupe. Svētupes krastī. 2002. Pāles pamatskolas projekta darbs. Glabājas R. Noriņas personīgajā arhīvā.

Rodman, 1992. M. C. Rodman. Empowering Place: Multilocality and Multivocality. *American Anthropologist*, Vol. 94(3). 1992. – pp. 640–656.

Уртанс, 1985. Ю. Уртанс. Целебные и культовые источники Латвии. *Из истории медицины*. Т. XV. Рига: РМИ, 1985. – С. 85–93.

Urtanas, 1995. J. Urtanas. Gydomieji ir kulto šaltiniai Latvijoje. *Senoves baltu kultūra. Dangaus ir žemes simboliai*. Vilnius: Academia, 1995. – pp. 40–47.

Urtāns, 1980. J. Urtāns. Svētupes Lībiešu Upurālu arheoloģiskās izpētes rezultāti. *Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis*. 1980. Nr. 11(400). – 71.–84. lpp.

Urtāns, Vītola, 2014. J. Urtāns, I. Vītola. *Vidzemes Svētupe in Mythical and Real Cultural Space*. In print.

Publikācijas sagatavošanā izmantotas 2013. gada vasarā Svētupes ekspedīcijā pierakstītās mutvārdu liecības (J. Baumaņa, R. Beķera, M. un I. Bērziņu, E. Birkenberga, I. Dārziņas, I. Jorņiņas, A. M. Ģermanes, A. Kalniņas, Dz. Kalniņa, M. Karnupes, I. Lavrinovičas, R. Meidropas, M. Meijas, E. un R. Mickēviču, E. Neijas, M. Nummura, M. un I. Saliņu, Z. Ozolas, G. Ozoliņas, K. Ozoliņa, S. un J. Paleioņu, E. Petruševičas, R. Pogules, S. un A. Pūcišu, G. un A. Zingeru), kas glabājas LKA ZPC un LFK 2182. manuskriptā.

Saisinājumi

LFK – LU Literatūras, folkloras un māksla institūta Latviešu Folkloras krātuve.

Publikācija tapusi Latvijas Zinātnes padomes atbalstīta projekta “Vidzemes Svētupe mītiskajā un reālajā kultūrtelpā” (Nr. 216/2012) ietvaros.

Ieva Vītola

The River Svētupe in place narratives in Vidzeme

Abstract: This publication explores the features of identity of the River Svētupe in Vidzeme by analysing the place narratives in relation to the Svētupe as a river and a place name that occurs in both microtoponyms in the Svētupe flow and on its banks. The place narratives of the River Svētupe and its banks are evidence of the local history and daily scenes on the banks of the river at various periods of time. The written oral testimonies reveal the functions of the river and its use by the local inhabitants both historically and at present. In such a context, the River Svētupe is mainly regarded and utilised for daily and household needs (water, collection of herbal teas, extraction of treatment clay, spending leisure time, hay making, etc.).

In the opinion of the local people the Svētupe is recognised with the help of the names of the constructions on the river banks (the mill, the bridge, houses) or the names of river bays (usually they are named after the closest landowners or houses) or the peculiarities of the river flow – deeper places or the so-called pits where it is impossible either to fish or to swim. The microtoponyms of the Svētupe and its banks are entwined with place narratives of personal experience and they are related to the history of the district. The Svētupe is not just a geographical place, a hydrological site; it is a significant part of the space that includes individual and collective experience and refers to both the emotional and the social dimensions.

Keywords: the River Svētupe, toponyms, place narratives, cultural and historic heritage.